

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญา

Human Development According to Buddhist Philosophy

จिरานิตย์ อรรคนิตย์¹

จรัส ลีกา² และ พระมหาปพน กตสโร³

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น^{1,2,3}

Jiranit Arkanit¹

Jaras Leeka² and Phramaha Paphon Katsaro³

Mahachulalongkornrajavidyalayai University KhonKaen Campus^{1,2,3}

Corresponding Author, E-mail: saisandy2@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอถึงการพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญา พบว่ามนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้เพื่อบรรลุความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ที่เป็นกระบวนการพื้นฐานในการฝึกพฤติกรรมของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้น ศีล จะช่วยพัฒนาพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายกรรม 3 และ วจีกรรม 4 สมาธิ เป็นการฝึกจิตให้อยู่กับปัจจุบันขณะไม่ให้เกิดอกุศลมโนกรรม 3 อย่าง คือ การเห็นผิด การเพ่งโทษ พยาบาท ส่วนปัญญาจะช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพจนประสบความสำเร็จ และมีวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามจนบรรลุถึงเสรีภาพที่แท้จริงคือ พระนิพพาน

คำสำคัญ: การพัฒนา; มนุษย์; พุทธปรัชญา

Abstract

The objective of the academic article was to present human development according to Buddhist philosophy. Humans can develop themselves to attain perfect

* ได้รับบทความ: 28 มกราคม 2565; แก้ไขบทความ: 27 กันยายน 2565; ตอรับตีพิมพ์: 29 กันยายน 2565

Received: 28 January 2022; Revised: 27 September 2022; Accepted: 29 September 2022

human beings through the three principles (morality, concentration, and wisdom) fundamental processes for better human behavior training. The precepts will help develop the behaviors expressed in 3 bodily actions and 4 verbal actions. Concentration is the training of the mind to stay in the present while preventing the occurrence of 3 bad thoughts: wrong view, blame, vengeance, and wisdom will help to lead an efficient life. Until success and has a correct and good way of life until he attains true liberty, which is Nirvana

Keywords: Development; Human; Buddhist Philosophy

บทนำ

สภาพสังคมปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของโลกทำให้วิถีชีวิตของมนุษย์ในมิติต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามทำให้มีความวุ่นวายไร้ความสุข จึงทำให้มนุษย์มุ่งแสวงหาสงบสุขที่แท้จริงแก่ตนเอง ด้วยวิธีการต่าง ๆ และในความเป็นจริงมนุษย์ได้พบความจริงข้อหนึ่งว่า การแสวงหาความสงบสุขที่แท้จริงนั้นไม่เกิดขึ้นเพราะการแสวงหาจากภายนอกสิ่งที่เป็นความสุขที่แท้จริงนั้นเกิดจากกระบวนการขัดเกลาจิตใจของตนเองให้บริสุทธิ์เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่มีจิตใจเอื้อเฟื้อต่อบุคคลอื่น (อริยธัมม เลิศอมรไชยกิจ, 2561 : 11) แนวคิดดังกล่าวนี้ได้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ได้จัดทำขึ้นในช่วงเวลาของการปฏิรูปประเทศและสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและเชื่อมโยงกันใกล้ชิดกันมากขึ้นโดยได้นำมาหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9-11 เพื่อเสริมสร้างภูมิคุ้มกันและช่วยให้สังคมไทยสามารถยืนหยัดอยู่ได้อย่างมั่นคงเกิดภูมิคุ้มกัน และมีการบริหารจัดการความเสี่ยงอย่างเหมาะสม ส่งผลให้การพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลและยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสำนักนายกรัฐมนตรี, 2560) นอกจากนี้ในปัจจุบันโลกและสังคมแห่งยุคโลกาภิวัตน์ได้มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาารุดหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้งส่งผลให้ผู้คนในสังคมต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ รวมทั้งได้ก่อให้เกิดปัญหาสำคัญได้แก่ การเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น และเห็นแก่ตัวจนขาดคุณธรรมจริยธรรม ในการดำเนินชีวิตการเบียดเบียนกัน การทำร้ายกันและกัน การทุจริตคอร์รัปชั่น การแบ่งแยกฝ่าย และการขาดความสามัคคีของคนในองค์กรนับวันจะกลายเป็นปัญหาที่ยากต่อการแก้ไข และยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ จึงจำเป็นต้องสร้างสังคมให้เข้มแข็ง ด้วยการพัฒนาคนให้มีคุณภาพเปี่ยมด้วยคุณธรรมจริยธรรมเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก และนำไปสู่การแก้ปัญหาและการป้องกันปัญหาในอนาคต (พระวิฑูยา ญาณสาโร, 2554 : 3) จากสภาพปัญหาการพัฒนา

มนุษย์ในยุคโลกาภิวัตน์นี้ สังคมได้ให้ความสำคัญกับมนุษย์ด้านร่างกายมากเกินไปโดยละเลยการพัฒนา มนุษย์ด้านจิตใจจึงทำให้เกิดปัญหาสังคมมากมาย ในเมื่อมนุษย์ประกอบไปด้วยกายกับจิต การพัฒนา มนุษย์ต้องพัฒนาทั้งกายกับจิตไปพร้อมกันจึงจะเกิดความสมดุล หลักพุทธปรัชญาในการพัฒนามนุษย์ ที่เป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ใช้เพื่อการพัฒนา มนุษย์ทั้งทางด้านกาย และจิตใจ เพื่อให้เกิด ความสมดุล ได้แก่ หลักภาวนา 4 ซึ่งประกอบไปด้วย 1) กายภาวนา คือการสร้างความสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพด้วยการตั้งมั่นพักเพียร ใช้สติ สมาธิ และปัญญา 2) สीलภาวนา คือ การพัฒนา ความประพฤติก่อให้เกิดระเบียบวินัยไม่เบียดเบียนผู้อื่น 3) จิตภาวนา คือ การพัฒนาจิตให้เข้มแข็งมีคุณภาพ และมีศักยภาพ 4) ปัญญาภาวนาคือ การเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ทันโลก และชีวิตตามสมภาวะการณ ทำตนให้รอดพ้นจากความทุกข์แก่ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา (ณัฐชญา จิตภักดี และคณะ, 2564 : 197-178) ดังนั้น แนวทางการพัฒนาที่ถูกทางและเป็นการพัฒนาที่ได้สมดุล คือ ไม่เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่นซึ่งจะนำไปสู่ผลสำเร็จในการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ หลักคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักธรรม เพื่อการพัฒนา มนุษย์โดยตรงซึ่งมีหลายประการ เช่น หลักคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาตนเอง สังคม การปกครอง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมเพื่อพัฒนามนุษย์ให้ไปสู่ความหลุดพ้น โดยมีแนวทาง การพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขาที่พัฒนาคนทั้งทางด้านพฤติกรรม (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และ ปัญญา ซึ่งการพัฒนาต้องศึกษาทั้งเนื้อหา (ปริยัติ) การลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) เพื่อให้เข้าใจกฎแห่งธรรมชาติ หรือกฎของชีวิตอันจะนำไปสู่ ผลสำเร็จ (ปฏิเวธ) สำหรับหลักการปฏิบัติที่เน้นพึงดำเนินตามหลักภาวนา 4 คือ กาย ศีล จิต และปัญญา เพื่อให้เกิดดุลยภาพแห่งการพัฒนาอย่างแท้จริง (พระราเชนทร์ วิสารโท (ไชยเจริญ), 2546 : 85) จากปัญหาดังกล่าวมานี้ทำให้พบว่า การพัฒนามนุษย์ให้เกิดความสมดุลจะต้อง พัฒนากายแลจิตใจไปพร้อม ๆ กัน โดยในด้านกายนั้นอาจใช้นโยบาย และกลไกภาครัฐสนับสนุน ส่วนด้านจิตใจต้องอาศัยหลักพุทธปรัชญาที่เป็นคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือเสริม ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อให้เกิดความสมดุลดังกล่าวมาแล้วนั้น

ดังนั้น จากปัญหาดังกล่าวนี้มานี้ผู้เขียนจึงมีความประสงค์ที่จะนำเสนอบทความเรื่องการพัฒนา มนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเพื่อเป็นการนำเอาหลักพุทธปรัชญาได้แก่ไตรสิกขามาใช้เป็นเครื่องมือ ในการพัฒนามนุษย์ที่จะนำไปสู่ความเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย และจิตใจ เพราะเมื่อมนุษย์ ได้รับการพัฒนาอย่างครบถ้วนแล้วจะเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่จะช่วยพัฒนาองค์กร สังคม และประเทศชาติ ให้มีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมนานาประเทศซึ่งแนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาดังกล่าวนี้ มีเนื้อหาที่จะนำเสนอต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ในพุทธปรัชญา

แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์พุทธปรัชญาได้ให้ทัศนะว่า มนุษย์มีองค์ประกอบที่สำคัญของชีวิต 2 ส่วน

คือ รูปและนาม หรือกาย กับ จิต ทั้ง 2 องค์ประกอบนี้รวมกันเรียกว่า ชันธ 5 (ที.ปา. (ไทย) 11/315/299.) ซึ่งองค์ประกอบของมนุษย์ดังกล่าวนี้เมื่อแยกตามอภิธรรมปิฎก จะแบ่งเป็น 3 ได้แก่ จิต (วิญญาณ) เจตสิก (เวทนา สัญญา สังขาร) และรูป แต่เมื่อแยกตามพระสูตรปิฎกจะมี 2 ได้แก่ รูป และนาม (เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณ) ในทัศนะของพุทธปรัชญาธรรมชาตีสองส่วนนี้ประกอบกันขึ้นจึงเป็นชีวิตมนุษย์ ในอินทกสูตร ยักขสังยุต พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการกำเนิดมนุษย์ที่เจริญเติบโตในครรภ์ของมารดาไว้ว่า การกำเนิดมนุษย์นั้นมีการกำเนิดเป็น "ขลาพุชะ" คือ การเกิดในครรภ์มารดา ขณะที่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา มีพัฒนาการดังนี้คือจะมีน้ำ "กลละ" ที่ก่อตัวเป็นรูปปฏิสนธิอยู่ได้ 1 สัปดาห์ ต่อจากนั้นก็กลายเป็น "ฟองน้ำ" อยู่ได้อีก 1 สัปดาห์ แล้วกลายเป็น "เมือก" อีก 1 สัปดาห์ ต่อจากนั้นก็เกิด "ผม ขน เล็บ" เป็นเวลา 1 สัปดาห์ รวมที่เวลาเริ่มปฏิสนธิจนมีอาการครบ 32 เป็นเวลา 42 สัปดาห์ คิดได้ 9 เดือน 24 วัน จึงคลอดออกมาจากครรภ์มารดา เมื่อคลอดออกมาต้องอาศัยน้ำ นมมารดา และอาหารเจริญเติบโตผ่านวัยต่าง ๆ มาเป็นลำดับ (วิเชียร ชาบุตรบุญชริก, 2542 : 276-277)

นอกจากนี้แนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ยังปรากฏในอัครคัมภีร์อินทกสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ความว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสเรื่องกำเนิดมนุษย์ว่าสมัยหนึ่ง โลกเกิดความพินาศ สัตว์ทั้งหลายได้ไปเกิดใหม่ ในชั้นอภัสสรพรหมกันเป็นจำนวนมาก เมื่อโลกหมุนกลับ คือ เกิดใหม่ภายหลังจากพินาศ สัตว์เหล่านั้นก็มาจุติในโลกอีก สัตว์เหล่านั้นสำเร็จทางใจด้วยอำนาจของฌาน จึงสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยปิตี คือ มีปิตีเป็นอาหาร เปล่งรัศมี เหาะเหินเดินอากาศได้ มีสภาพความเป็นอยู่เหมือนกับตอนที่อยู่ในชั้นอภัสสรพรหม ไม่มีเพศ ดำรงตนอยู่ด้วยปิตี คือ มีปิตีเป็นอาหาร เปล่งรัศมี เหาะเหินเดินอากาศได้ มีสภาพความเป็นอยู่เหมือนกับตอนที่อยู่ในชั้นอภัสสรพรหม ไม่มีเพศ ดำรงตนอยู่ด้วยความสุขสบาย ท่ามกลางจักรวาลที่เต็มไปด้วยน้ำมีดมิต ปราศจากดวงดาว ต่อมาสัตว์เหล่านั้นจึงลองชิมอาหารอย่างอื่น คือ ง้วนดิน สะเก็ดดิน เครื่องดิน และข้าวสาลี ซึ่งอาหารที่สัตว์เหล่านั้นกินนี้เองเป็นจุดที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญแก่สัตว์เหล่านั้น จากที่มีกายละเอียด เปล่งรัศมี เหาะไปในอากาศ ก็กลายมาเป็นผู้มีกายหยาบ ต้องเดินดิน ทำมาหากิน ดำรงเผ่าพันธุ์ ตั้งเป็นกลุ่มก้อนทางสังคมขึ้นมา ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า “สัตว์เหล่านั้นได้พากันกินสะเก็ดดิน เมื่อกินสะเก็ดดินนั้นเป็นภักษา เป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายที่หยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงาม สัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามกว่า เป็นต้น พวกเรามีผิวพรรณงามกว่าสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณทรามกว่าพวกเรา เป็นต้น เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมานะ ถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย สะเก็ดดินจึงหายไป เป็นต้น” (ที.ปา. (ไทย) 11/123/91) จากแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ในพุทธปรัชญาทำให้พบว่า การเกิดของมนุษย์ในยุคแรกนั้นมนุษย์เกิดจากจิตวิญญาณของพวกโอปปาติกเทพซึ่ง สิ้นอายุขัยจากชั้นอภัสสรพรหมแล้วลงมาถือกำเนิดในโลกมนุษย์ ต่อมามนุษย์ก็ถือเกิดมาจากกลุ่มขลาพุชะคือ มีบิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด

ด้วยวิธีการอยู่ร่วมกันของมารดาบิดา มารดามีไข่มุก มีจิตวิญญาณของสัตว์ลงมาเกิด เมื่อครบทั้ง 3 อย่างนี้ จึงทำให้เกิดการตั้งครรรค์ขึ้นได้ และค่อยพัฒนาการมาเป็นมนุษย์ที่มีองค์ประกอบ 5 อย่างแล้วดำเนินชีวิตไปตามกฎของไตรลักษณ์

องค์ประกอบของมนุษย์

ธรรมชาติของมนุษย์มีข้อแตกต่างกันในด้านร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา แต่สิ่งที่มีมนุษย์มีเหมือนกัน คือ มีองค์ประกอบพื้นฐาน 5 อย่างเหมือนกัน เรียกว่า ชั้น 5 (The five Aggregates) โดยสรุป คือ รูปและนาม ดังนี้

1) รูปชั้น หรือรูป (Corporeality) ได้แก่ ร่างกายทั้งหมด พร้อมทั้งคุณสมบัติที่มีอยู่ในร่างกาย ได้แก่ มหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูป 24

2) เวทนาชั้น หรือเวทนา (Feeling or Sensation) ได้แก่ ความรู้สึกทางอารมณ์ เช่น เป็นสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กายใจ

3) สัญญาชั้น หรือสัญญา (Perception) ได้แก่ กำหนดได้หมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมาย หรือลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (object) นั้นๆ ได้ เช่น จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำสิ่งที่ถูกต้องกาย (โณภูฏัพพะ และจำสิ่งที่เกิดขึ้นกับใจ (ธรรมารมณ์)

4) สังขารชั้น หรือสังขาร (Mental Formation or Volitional Activities) ได้แก่ คุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ที่เรียกว่า เจตสิก ที่เกิดขึ้นกับจิต ซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำซึ่งแต่งจิตให้ตี ให้ช่วยมนุษย์ คือ สัตว์รู้คิด รู้ผิดชอบชั่วดี รู้ว่าสิ่งไหนถูกควร สิ่งไหนพึงทำสิ่งไหนพึงละเว้นรู้จักการสร้างสรรค์ รู้จักการปรับปรุง และพัฒนารวมถึงรู้จักการปรับเปลี่ยน และเรียนรู้อย่างไม่หยุดยั้ง มนุษย์จึงแตกต่างจากสัตว์อื่น ๆ ด้วยคุณสมบัติดังกล่าว แต่มนุษย์ก็มีข้อบกพร่อง และมีความโหดร้ายไม่ต่างจากสัตว์อื่น ๆ เช่นเดียวกันในแง่การเอารอด เอาเปรียบ การคิดถึงแต่ตนเองและกลุ่มของตนเอง รวมถึงการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ เพื่อสนองตอบต่อความต้องการของตนเอง มนุษย์จึงมีหลากหลายมุมมองทั้งแง่บวกและแง่ลบของความเป็นมนุษย์ในอีกหลายมิติต่อไป (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2541 : 15-16)

ซึ่งพบว่า องค์ประกอบของมนุษย์ทั้ง 5 องค์ประกอบดังกล่าวมานี้เมื่อกล่าวโดยสรุปจะแบ่งเป็น 2 ระบบ คือ กายและจิต ที่อาศัยซึ่งกันและเป็นอยู่ จิตอาศัยกาย และกายอาศัยจิต ซึ่งแต่ละส่วนก็มีรายละเอียดปลีกย่อยลงไปอีก แต่ทั้งหมดมีลักษณะอาศัยซึ่งกันและกัน ลักษณะที่เป็นปัจจัยแก่กันและกัน อย่างนี้ท่านบัญญัติเรียกว่า "สังขตธรรม" ส่วนในการให้ความสำคัญจะเน้นความสำคัญของจิตมากกว่ากาย และเมื่อทั้ง 2 ระบบ คือ ระบบกาย และระบบจิตนี้มีการทำงานรวมกันเป็นหนึ่งเดียว มีความสัมพันธ์ สอดคล้องเชื่อมโยงกันและกันจนทำให้เกิดคุณภาพต่อพฤติกรรมเป็นความสมบูรณ์แห่งชีวิต เราจะไม่สามารถ

ทำความสำเร็จสมบูรณ์ในกิจการงานใด ๆ ได้เลยหากกายและจิตทำงานไม่สมดุลกัน หรือความสมบูรณ์นั้นจะมีไม่ได้ถ้าไร้ดุลยภาพ ดังนั้นเราจึงต้องให้ความสำคัญกับระบบทั้งสองอย่างเท่าเทียมกันเพราะต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประดุจกายกับเงา (อริยา คูหา, 2552 : 47) จากความสมดุลระหว่างกายกับจิตดังกล่าวมานี้จะพบว่าการทำงานของกาย และจิตต้องมีความสัมพันธ์กันเช่นกายป่วยจะส่งผลกระทบต่อกระบวนการทำงานของจิต หรือถ้าจิตป่วยก็จะส่งผลกระทบต่อระบบการทำงานของร่างกายไปด้วย

ความหมายของมนุษย์

จากการนำเสนอถึงแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ และองค์ประกอบของมนุษย์ทำให้รู้วามมนุษย์นั้นเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญควรได้รับการพัฒนาให้เกิดความสมดุลทั้งกาย และจิตเพราะมนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถฝึก และพัฒนาได้ เพื่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์ในหัวข้อนี้จึงขอนำเสนอความหมายของมนุษย์เพื่อความเข้าใจ และนำไปสู่กระบวนการพัฒนาที่ถูกต้องซึ่งความหมายของมนุษย์ได้มีนักปราชญ์ให้ความหมายไว้ดังนี้

พระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงมนุษย์ไว้สรุปได้ดังนี้ มนุษย์ หมายถึง จิตดวงแรกที่ปรากฏขึ้นในครรภ์มารดา จนถึงตาย (ที.ม.(ไทย) 10/115/65-66) และความเป็นมนุษย์นั้นเริ่มนับตั้งแต่จิตถือปฏิสนธิในครรภ์มารดาจนเจริญเติบโตคลอดออกมาเป็นทารกเติบโตมาเป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่จนถึงแก่ชรา และตายจากไปจากโลกนี้ นอกจากนี้ทางพระพุทธศาสนายังกำหนดว่า นามรูปที่เป็นร่างกายของมนุษย์ก่อตัวขึ้นจากวิญญาณ (วิมहा.(ไทย) 1/172/141)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า มนุษย์ ไว้ในหนังสือ การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ สรุปได้ 3 ประการ ดังนี้

- 1) คำว่า มนุษย์ หมายความว่า เป็นเหล่ากอ, เชื้อสายหรือลูกหลานของมนุษย์
- 2) คำว่า มนุษย์ หมายความว่า เป็นผู้รู้เหตุและมีใจเหตุ ซึ่งได้แก่ผู้ที่รู้จักดี รู้จักชั่ว รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักบาป บุญ คุณและโทษนั่นเอง ผู้รู้จักประโยชน์ และมีใจประโยชน์
- 3) คำว่า มนุษย์ หมายความว่า ผู้มีใจสูง สูงโดยหนาขึ้น มากขึ้น พอกพูนขึ้น ก่อขึ้น สั่งสมขึ้น คือปฏิบัติฝึกหัดอบรมสั่งสมขึ้นนั่นเอง ใจที่ประกอบด้วยมนุษยธรรม คุณธรรม มีศีลธรรมหรือใจที่คิดเป็นบุญเป็นกุศล (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2540 : 62)

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ศัพท์วิเคราะห์ สรุปได้ว่า คำว่า มนุสฺส มีคำอื่นที่ใช้เรียกมนุษย์ในภาษาบาลีคือ คำว่า " ชน " หมายถึง ชน, คน, บุคคล และหรือคำว่า " อิตถิ " อันหมายถึงมนุษย์เพศหญิง และคำว่า " ปุริส " หมายถึงมนุษย์เพศชาย, คำว่า บุคคล แปลว่า บุคคล, สัตว์ (สิ่งมีชีวิต) (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2550 : 85)

วคิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ว่า มนุษย์หมายถึง หลักเกณฑ์ทางจริยธรรม มาตรฐานความประพฤติของมนุษย์ ตั้งแต่ระดับพื้นฐานเบื้องต้น ระดับท่ามกลาง และในระดับสูง เพื่อให้มนุษย์ได้ดำเนินชีวิตอันดีงามตามอุดมคติเท่าที่มนุษย์จะขึ้นให้ถึงได้ ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีสติปัญญา และมีสิทธิเสรีเท่าเทียมกันหรือให้ความปลอดภัยต่อหมู่มนุษย์ด้วยกันมีความสุขอันสมบูรณ์ที่สุด (วคิน อินทสระ, 2543 : 11 - 12)

พิน ดอกบัว ได้กล่าวไว้ในหนังสือ ศาสนาเปรียบเทียบ สรุปความได้ว่า มนุษย์ แปลว่า ผู้มีจิตใจสูง หมายถึง ผู้มีจิตใจสูงด้วยคุณธรรม พระพุทธศาสนาได้แสดงคุณธรรมของความเป็นมนุษย์ว่า คือ เบญจศีลและเบญจธรรม (ศีล 5 และ ธรรม 5) ยิ่งปฏิบัติตนตามหลักเบญจศีลเบญจธรรมมาก ยิ่งมีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ในทางตรงกันข้ามหากปราศจากเบญจศีลเบญจธรรม ความเป็นมนุษย์ย่อมเสื่อมถอยลงตามลำดับอาจเป็นไปได้เพียงแค่นั้นเอง (พิน ดอกบัว, 2543 : 32)

จากการกล่าวถึงความหมายของมนุษย์ทำให้รู้ว่า มนุษย์เป็นผู้มีจิตใจสูง จิตใจสูงในที่นี้ หมายถึงเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาด้วยกระบวนการทางศีลธรรมซึ่งในที่นี้หมายถึงกระบวนการของไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ถูกนำมาเป็นเครื่องมือในพัฒนามนุษย์ให้มีจิตใจที่สูงกว่าสัตว์ประเภทอื่น ๆ และมนุษย์นี้มีศักยภาพที่สามารถพัฒนาให้บรรลุธรรมอันสูงสุดได้

แนวคิดการพัฒนามนุษย์

จากการศึกษาความหมายของมนุษย์ และทำให้เรารู้ว่ามนุษย์นี้มีศักยภาพที่สามารถพัฒนาได้มากกว่าสัตว์ประเภทอื่น ๆ ในพระพุทธปรัชญาแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของมนุษย์ที่เป็นผลแห่งการพัฒนาชีวิต และสังคมได้อย่างชัดเจนพระพุทธศาสนาเชื่อในศักยภาพความเป็นมนุษย์เพื่อการส่งเสริมและพัฒนาตนเอง พัฒนาศักยภาพให้มีความรู้ความสามารถที่มีอยู่ในตนออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดำรงชีวิตตามทำนองคลองธรรมหลักคำสอนได้แก่หลักคำสอนเรื่องการพึ่งพาตนเองที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) 10/80/59) หลักการพัฒนาดังกล่าวนี้เป็นหลักการยืนยันความเชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนาก็ยอมรับความสามารถของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายสูงสุดและนำศักยภาพนั้นมาเพื่อการแก้ไขปัญหาของตนเอง และสังคมที่มีอยู่ได้ด้วยการศึกษาให้เข้าใจในชีวิตจิตใจของตนเอง และสังคมสิ่งแวดล้อมอย่างเข้าใจ และเป็นขั้นเป็นตอนซึ่งจะทำให้การจัดการกับปัญหาจากภายในสู่ภายนอกที่มุ่งเอาชนะกิเลสที่มีอยู่ในจิตใจ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงเน้นการมีปัญญาเท่าทันในการแก้ปัญหา และเป็นการพัฒนาตนเอง สังคม สิ่งแวดล้อมด้วยความสมดุล (พระครูพิมลปัญญาคุณ (บุญทา อินต๊ะปัญญา), 2560 : 1) นอกจากนี้แนวคิดในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นกระบวนการที่เป็นไปเพื่อการเรียนรู้ การเพิ่มผลงาน การเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ โดยผ่านกิจกรรมความคิดริเริ่ม และกิจกรรมทางการบริหารทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นการเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในงานศักยภาพในคน จุดมุ่งหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อก่อให้เกิดประสิทธิผล

ในองค์การ (จิตติมา อัครจิตติพงศ์, 2556 : 40) จากแนวคิดดังกล่าวมานี้ทำให้พบว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ต้องทำอย่างถูกวิธีโดยไม่เน้นไปในส่วนใดส่วนหนึ่งมากเกินไปจะต้องให้ความสำคัญการพัฒนาทั้งด้านวัตถุ และจิตใจไปพร้อมๆ กันเพื่อความสมดุลของมนุษย์

นอกจากนี้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นกิจกรรมที่มีต่อมนุษย์โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้ทรัพยากรมนุษย์เป็นผู้มีความสามารถ มีสติปัญญา สามารถนำภูมิปัญญาที่มีอยู่มาปรับปรุง และประยุกต์ใช้รู้จักพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต และเสริมสร้างคุณภาพชีวิต มีทัศนคติที่ดีต่อการทำงาน รับผิดชอบ ต่อประโยชน์ส่วนรวม เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการทำงาน และทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ดังนั้น การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงเป็นการพัฒนาตั้งแต่ระดับประเทศ ระดับองค์กร ระดับกลุ่ม และระดับบุคคลอย่างต่อเนื่อง โดยผ่านกิจกรรมการฝึกอบรม และการพัฒนา โดยการพัฒนาทุกระดับต้องประสานกัน และสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน (วรารัตน์ เขียวไพบรี, 2548 : 3) จากแนวคิดดังกล่าวนี้ ได้สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นการธำรงรักษาทรัพยากรมนุษย์ให้มีความรู้ ทักษะ ทัศนคติที่ดี ความซื่อสัตย์ และความผูกพันต่อองค์กร อันจะก่อให้เกิดขวัญ และกำลังใจในการปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นงานสำคัญในการรักษา และพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพตามท้องที่ความต้องการทั้งในด้านคุณภาพ และปริมาณที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่อง (ณัฐพันธ์ เชนรันทน์ 2547 : 150) ดังนั้นสิ่งที่มีความจำเป็น คือ ต้องทำการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คือ ความพยายามที่จะปรับปรุงการปฏิบัติงานในปัจจุบันหรือในอนาคตโดยการใช้ความรู้ในการเปลี่ยนทัศนคติและเพิ่มทักษะความสามารถให้แก่มนุษย์ทุกคน จากแนวคิดในการพัฒนามนุษย์ดังกล่าวนี้เห็นว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้จะเป็นเครื่องมือ ในการพัฒนามนุษย์ให้มีชีวิตที่ดีงาม และเป็นการปรับเตรียมสภาพชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อก้าวหน้า ไปอย่างได้ผลดีที่สุดสู่จุดหมายของชีวิตของบุคคล ขององค์กร ของชุมชนตลอดจนสังคม และประเทศชาติต่อไป

พุทธปรัชญาในการพัฒนามนุษย์

จากการนำเสนอแนวคิดการพัฒนาในการพัฒนามนุษย์ทำให้พบว่า การพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้มีคุณภาพที่สำคัญที่สุดก็คือ การปลูกฝังให้คนเป็นพลเมืองดีมีคุณธรรมเพื่อให้เกิดความสงบสุขในสังคม โดยใช้หลักไตรสิกขามาเป็นเครื่องมือพัฒนา เนื่องจากไตรสิกขาเป็นระบบและเป็นกระบวนการในการฝึกฝน อบรม ฝึกหัดเพื่อพัฒนามนุษย์ การพัฒนามนุษย์ตามแนวไตรสิกขา หมายถึง การศึกษาสิกขา 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา (ขุ.ธ. (ไทย) 25/217/100) และหลักไตรสิกขานี้เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ซึ่งเป็นกระบวนการพื้นฐานในการฝึกพฤติกรรมที่ดีของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้นไป หลักในไตรสิกขา จะประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักพุทธปรัชญาที่ถูกนำมาใช้ในการฝึกฝนอบรมพัฒนาตนเองให้มีความเจริญก้าวหน้า มีความสุข ทำให้บรรลุถึงสิ่งที่ดีงาม ซึ่งหลักของไตรสิกขามีลักษณะดังนี้

1) ศิล มีอยู่หลายระดับ เช่น ศิล 5 เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า นิจศิล (ศิลเนองนิจ) หรือเบญจศิล ศิล 8 หรือ อุโบสถศิล ศิล 10 (ศิลของสามเณร) ศิล 227 (ศิลของภิกษุ) และศิล 311 (ศิลของภิกษุณี) (ขุ.ธ. (ไทย) 25/1/1284) ชั้นศิลนี้เป็นการเว้นชั้ว ประพฤติดี ปฏิบัติเพื่อความปกติสงบเรียบร้อยไม่ทำให้ตน และผู้อื่น เตือนร้อน ข้อปฏิบัติเหล่านี้เรียกว่า ศิลสิกขา แปลว่า สิ่งที่ควรศึกษาอบรม (บุญมี แทนแก้ว, 2539 : 198) นอกจากนี้ ศิล อาจจะมีมองในแง่ของระเบียบวินัยเพื่อสร้างสังคมที่เรียบร้อย อยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข เป็นสภาพเกื้อกูลแก่การดำเนินชีวิตและปฏิบัติกิจของสมาชิกทั้งหลาย (ศิลระดับวินัย) ก็ได้มองในแง่ของความประพฤติดีงามของบุคคล ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับผู้อื่น เป็นผลดีแก่ชีวิตของตัวเอง และคนอื่นทั้งหลายก็ได้ มองในแง่เครื่องมือคุมความประพฤติทำให้กายวาจาเรียบร้อยงดงามอยู่ในระเบียบ ก็ได้มองในแง่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับกำจัดกิเลสชั้นหยาบที่แสดงออกทางกายวาจา ชัดเกลาคณให้ประณีตขึ้นก็ได้ มองในแง่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมกายวาจา และอาชีวะให้อยู่ในสภาพพร้อมที่จะเป็นพื้นฐานของการฝึกปรี่คุณภาพจิต และการใช้สมรรถภาพของจิตอย่างได้ผลในระดับสมาธิก็ได้ มองในแง่เป็นสภาพปกติทางกายวาจาและอาชีวะของผู้ที่มีชีวิตดีงาม หรือคนที่ได้รับการฝึกอบรมดี มีการศึกษาแท้จริงและบรรลุภูมิธรรมอันสูงสุดแล้วก็ได้ เรียกว่า ศิลสิกขา (อิติรัตน์ วชิษฐ์พลพงศ์, 2557 : 27)

2) สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่น หมายถึงการทำจิตใจให้ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่าง ๆ หรือการมีจิตใจมั่นคงแน่วแน่อยู่ในความมุ่งหมาย หรือการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างต่อเนื่องติดต่อกัน ไม่มีอะไรแทรกแซง หรือ สมาธิ แปลกันว่า ความตั้งมั่นของจิต หรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอคือ "จิตตัสเสกัคคตา" หรือเรียกสั้น ๆ ว่า "เอกัคคตา" ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ การที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไปขึ้นสมาธิ ได้แก่ การฝึกฝนหรืออบรมจิตใจให้เหมาะสม ตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อมจะปฏิบัติงาน คือ พิจารณาความเป็นจริง เพื่อเป็นพื้นฐานของการเจริญปัญญา การฝึกบังคับจิตใจให้ตั้งมั่นโดยระลึกรู้ตัวทั่วพร้อม ดังนี้ เรียกว่า จิตตสิกขา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2546 : 824) อธิจิตตสิกขา คือการฝึกปรี่เพื่อเพิ่มคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ดังนั้น สมาธิซึ่งเป็นเป้าหมายของอธิจิตตสิกขา จึงหมายถึงจิตที่มีคุณภาพและมีสมรรถภาพดีที่สุด มีพระพุทธพจน์ที่ตรัสเกี่ยวกับสมาธิไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีปัญญาเครื่องรักษาตนมีสติเจริญอุปมาสมาธิเกิดเมื่อเธอมีปัญหาเครื่องรักษาตน มีสติ เจริญอุปมาสมาธิอยู่ญาณ 4 ประเภท ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตน ญาณ 4 ประเภท คือ (1) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป (2) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้อันคนเลวเสพไม่ได้ (3) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้สงบประณีต ได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น และมีโช่บรรลุได้ด้วยการข่มธรรมที่เป็นข้าศึก ห้ามกิเลสด้วยสังขารจิต (4) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า เรามีสติเข้าสมาธินี้ได้ มีสติออกจากสมาธินี้ได้” (อง.ปญจก. (ไทย) 22/27/35 – 36) และจิตตสิกขานี้เป็นการฝึกฝนหรืออบรมจิตใจให้เหมาะสม ตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อมจะปฏิบัติงาน คือ

พิจารณาความเป็นจริง เพื่อเป็นพื้นฐานของการเจริญปัญญา การฝึกบังคับจิตใจให้ตั้งมั่นโดยระลึกผู้ตัว
ทั่วพร้อม เรียกว่า จิตสิกขา (บุญมี แทนแก้ว, 2539 : 198)

3) ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด คือ รู้ทั่วถึงความจริงหรือรู้ตรงตามเป็นจริง
ท่านอธิบายขยายความกันออกไปต่างๆ เช่นว่า รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด รู้ควรรู้ไม่ควร รู้คุณรู้โทษ
รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่าง
สิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้ถ่องแท้ เข้าใจถ่องแท้ รู้สภาวะ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะ
จัดแจง จัดการ หรือดำเนินการอย่างไร (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546 : 23) ปัญญานี้มีลักษณะ
หลายอย่าง เช่น คมตั้งศาสตรา สว่างรุ่งเรืองเหมือนดวงประทีป มีค่ามากเหมือนรัตนะ เป็นต้น กล่าวในทาง
ปฏิบัติ อธิปัญญาสิกขา หมายถึง กระบวนการฝึกจิตจนเกิดความรู้แจ้ง สามารถทำลายกิเลสอาสวะ
ได้มีพระพุทธพจน์ตรัสเกี่ยวกับลักษณะของปัญญาไว้ว่า "นักปราชญ์รู้จักผัสสะ คือ รู้ เห็นว่า" นี้จักขุสัมผัส
นี้โสตสัมผัส นี้ฆานสัมผัส นี้ชีวหาสัมผัส นี้กายสัมผัส นี้มโนสัมผัส นี้อธิวจนสัมผัส นี้ปฏิขัมผัส นี้ผัสสะ
เป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา นี้ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา นี้ผัสสะเป็นที่ ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา นี้ผัสสะ
ที่เป็นกุศล นี้ผัสสะที่เป็นอกุศล นี้ผัสสะที่เป็นอพยากฤต นี้ผัสสะที่เป็นกามาวจรนี้ผัสสะที่เป็นรูปาวจรนี้
ผัสสะที่เป็นรูปาวจร นี้สัญญาตผัสสะ นี้อนิมิตตผัสสะ นี้อุปนิหิตตผัสสะ นี้ผัสสะที่เป็นโลกยะ นี้ผัสสะที่เป็น
โลกุตตระ นี้ผัสสะที่เป็นเป็นอดีต นี้ผัสสะที่เป็นอนาคต นี้ผัสสะที่เป็นปัจจุบัน" นี้ชื่อว่า ญาตปริยญา"
(ข.ม. (ไทย) 28/13/63 - 64) กล่าวโดยนัยนี้ ญาตปริยญาจึงหมายถึงความรู้ในระดับผัสสะ หรือที่เรียกว่า
อายตนะนั่นเอง เป็นบ่อเกิดหรือแดนเกิดแห่งความรู้ในทางพระพุทธศาสนา ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดรู้อย่าง
มีสติจึงจะไม่ถูกกิเลสหรือสิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัญญาครอบงำอันจะทำให้ไม่เข้าถึงปัญญาได้ การฝึกฝน
อบรมในการพิจารณาสิ่งทั้งปวงให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง หมายถึง กาฝึกฝน
อบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวงถึงกับเกิดความสดสังเวชเบื่อหน่ายในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์
และเป็นอนัตตาได้จริงๆ การฝึกฝนเช่นนี้เรียกว่า ปัญญาสิกขา (บุญมี แทนแก้ว, 2539 : 198)

ไตรสิกขา 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังที่กล่าวมานี้เป็นการฝึกพัฒนามนุษย์ทุกคน เป็นการพัฒนา
ทรัพยากรมนุษย์ให้บริบูรณ์ ตามหลักไตรสิกขาที่ทำให้มนุษย์มีพฤติกรรมอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา หลังจาก
ได้รับการฝึกฝนอบรมแล้วจะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทางจิตใจของผู้ฝึกและปฏิบัติตามได้เป็นอย่างดียิ่ง
นอกจากนี้การได้นำเสนอหลักไตรสิกขาเพื่อพัฒนามนุษย์ดังนำเสนอมาแล้วนี้ก็จะมีความตามมาว่า
จะนำหลักไตรสิกขาทั้ง 3 นั้นมาพัฒนามนุษย์อย่างไร ซึ่งมีประเด็นเพื่อนำเสนอต่อไป

การพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาได้ให้ทัศนะว่า ความเป็นมนุษย์จะมีคุณค่ามากหรือน้อยขึ้นอยู่กับการกระทำกรรมของแต่ละบุคคล ถ้าทำแต่กุศลกรรมจะทำให้คุณค่าความเป็นมนุษย์มีคุณค่าและอันสงส์มากจากผลของกรรมดี แต่ในทางตรงกันข้ามถ้าทำแต่อกุศลกรรมจะทำให้คุณค่าความเป็นมนุษย์น้อยลง เพราะกุศลกรรมและอกุศลกรรมจะทำให้เกิดคุณค่าตามผลของกรรมดังกล่าวแล้ว ชีวิตความเป็นมนุษย์จะล้ำค่าเพราะเลิศด้วยคุณที่สามารถเรียนรู้ได้ และพัฒนาตนเองจนสำเร็จ และมีการช่วยเหลือเกื้อกูลแก่สัตว์อื่นได้ มนุษย์ที่มีคุณค่าคือมนุษย์ที่รู้จักทำความดี และสิ่งที่มีประโยชน์เพื่อเป้าหมายสูงสุด คือ ความสุขสงบในการดำเนินชีวิตที่ประกอบด้วยคุณธรรมเพราะเมื่อมีคุณธรรม ย่อมได้ชื่อว่า เป็นชีวิตที่ดีที่ได้รับพัฒนา เพราะการเกิดเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ได้โดยยากจึงควรแก่การถนอมรักษา” (ขุ.ธ. (ไทย) 25/182/90) นอกจากนี้ในทัศนะของพุทธปรัชญายังให้ทัศนะว่า ชีวิตมนุษย์ไม่ได้มีการดำเนินไปอย่างเลื่อนลอยโดยไม่มีกฎเกณฑ์อะไร แต่ดำเนินชีวิตอย่างมีระเบียบ และตามกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ในวาเสฏฐสูตรที่กล่าวว่า “สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม (กมฺมฺนา วตฺตติ โลโก)” (ส .นิ. (ไทย) 16/144/70) และในจุฬกัมมวิภังคสูตร กล่าวว่าไว้ว่า “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เป็นไปแตกต่างกัน คือให้ดีและให้ชั่ว” (ขุ.สุ. (ไทย) 25/600/561) ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงกฎแห่งกรรมที่เป็นเหตุ เป็นผลกันของการกระทำนั่นเอง เพราะพุทธปรัชญาเชื่อว่าการดำเนินชีวิตควรกระทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์มีแก่นสารเมื่อรู้จักชีวิตแล้วการดำเนินชีวิตในสังคมก็อยู่ได้อย่างมีความสุขไร้ความขัดแย้งและก่อให้เกิดความรักใคร่ปรองดองสามัคคีกัน ในที่สุดกระบวนการพัฒนาตามหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เรียกชื่ออย่างหนึ่งว่าการศึกษา คือ การดำเนินชีวิตตามกระบวนการของหลักไตรสิกขาที่บริบูรณ์ด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา อันประเสริฐ ซึ่งวิธีการพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขามีวิธีการ ดังนี้

1. ศีล (ศีลสิกขา) เป็นการฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรม คือการพัฒนาพฤติกรรมทางกาย และวาจา ให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง มีผลดี สิ่งแวดล้อม ที่เราเกี่ยวข้องสัมพันธ์ มี 2 ประเภท คือ (1) สิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ เพื่อนมนุษย์รวมทั้งสัตว์อื่น (2) สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ได้แก่ ปัจจัย 4 เครื่องใช้วัสดุอุปกรณ์ต่างๆ รวมทั้งเทคโนโลยี และสิ่งทั้งหลายที่มีในธรรมชาติจึงได้แบ่งศีลออกเป็นหมวดใหญ่ ๆ 4 หมวด คือ

1) การรักษาวินัยแม่บทของชุมชน (ปาฏิโมกขสังวร) เมื่อคนอยู่ร่วมกัน หรือทำงานทำกิจการร่วมกันเป็นชุมชน เป็นหน่วยงาน เป็นองค์กร ตลอดจนเป็นประเทศชาติ จะต้องมีการปฏิบัติ กติกา ตลอดจนกฎหมาย เพื่อจัดระเบียบระบบให้เกิดความเรียบร้อย ความประสานสอดคล้อง ความเกื้อหนุน ต่อต้านความร่วมรับผิดชอบและสามัคคี ที่จะเอื้อโอกาส หรือเป็นหลักประกันให้ชีวิตความเป็นอยู่ และกิจการต่าง ๆ ดำเนินไปด้วยดี สมตามวัตถุประสงค์แห่งชีวิตหรือกิจการของชุมชนนั้น เช่น โรงเรียนก็ต้องมีกฎกติกา

ที่เป็นวินัยแม่บทของตนเช่นเดียวกัน สำหรับสังคมคุณธรรมหรือสังคมแห่งมนุษยชาติทั้งหมด ก็คือ ศิล 5

2) การรู้จักใช้อินทรีย์ (อินทรีย์สังวร) เรารับรู้สิ่งแวดล้อมโดยผ่านทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้นกาย ใจ ถ้ารับรู้ใช้หูตาไม่เป็น เช่น ดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น แทนที่จะได้ประโยชน์ก็จะเกิดโทษเช่น เกิดความ ลุ่มหลงมัวเมา ถูกหลอกหลวงและเสื่อมเสียสุขภาพเป็นต้น ตลอดจนนำไปสู่การใช้มือและสมองเพื่อการแย่งชิง หรือทำลาย จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการใช้ อินทรีย์ ให้ดู ฟัง เป็นต้นอย่างมีสติ เมื่อดูเป็น ฟังเป็น เช่น ดูทีวีเป็น ฟังวิทยุเป็น รู้จักใช้ตาหู แสวงหาความรู้เป็นต้น ก็จะได้ปัญญา ได้คุณภาพชีวิต และนำไปสู่ การใช้มือและสมองเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันและทำการสร้างสรรค์

3) การหาเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ (อาชีวะปาริสุทธิ) การทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นพฤติกรรมหลักในการ ดำเนินชีวิตของมนุษย์ ถ้ามีผู้หาเลี้ยงชีพโดยวิธีทุจริต เป็นมิถิฉาชีพ นอกจากชีวิตของคนนั่นเองจะชั่วร้าย เสื่อมเสียแล้ว ก็จะทำก่อความเดือดร้อนแก่สังคมอย่างมาก จึงต้องย้ำเน้นกันอย่างยิ่งในเรื่องการพัฒนา สัมมาชีพ และส่งเสริมให้ประชาชนฝึกฝนตนให้สามารถประกอบสัมมาชีพ คือหาเลี้ยงชีพโดยทางสุจริต ไม่ผิดกฎหมาย

4) การเสพบริโภคปัจจัยโดยใช้ปัญญา (ปัจจัยปฏิเสวนา) พฤติกรรมของมนุษย์ ในที่สุดก็มา ลงที่การกิน ใช้เสพบริโภค ถ้ามนุษย์ไม่พัฒนาพฤติกรรมในการเสพบริโภค ก็จะทำก่อปัญหาอย่างมากทั้งแก่ ชีวิต แก่สังคม และแก่โลก เพราะเขาจะกิน ใช้ บริโภคปัจจัย 4 และสิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลายรวมทั้ง เทคโนโลยีด้วยโมหะ ก่อให้เกิดความลุ่มหลง มัวเมา ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย ความเสื่อมเสียคุณภาพชีวิต การใช้จ่ายสิ้นเปลือง การขัดแย้ง แย่งชิง เบียดเบียนกันในสังคม การท ลายทรัพยากรธรรมชาติและ การก่อมลภาวะเป็นต้น จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการกิน ใช้ เสพ บริโภค ให้เป็นพฤติกรรมที่เกิดจาก ปัญญาที่รู้เข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้อง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2549 : 152)

2. สมาธิ (จิตตสิกขา) การพัฒนาจิตใจนี้มีสมาธินำแกน หรือเป็นศูนย์กลาง จึงเรียกกง่าย ๆ ว่า "สมาธิ" และอาจแยกออกได้เป็นการพัฒนาคุณสมบัติของจิตใจในด้านต่าง ๆ คือ

1) พัฒนาคุณธรรมซึ่งเป็นคุณภาพของจิตใจ กล่าวคือ คุณสมบัติที่เสริมสร้างจิตใจให้ตั้งงาม ให้เป็นจิตใจที่สูง ประณีต และประเสริฐ เช่น หลักอิทธิบาท 4 จาคะ คือ ความมีน้ำใจเสียสละเอื้อเฟื้อแผ่ กตัญญูตเวทิตา หิริ คือ ความละอายต่อบาป ละอายใจต่อการทำความชั่ว โอตตปปะ คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อความชั่วความขาดต่อทุจริต คารวะ คือ ความเคารพ ความใสใจรู้จักให้ความสำคัญแก่สิ่งนั้น อย่างถูกต้องเหมาะสม มีทวะ คือ ความอ่อนโยน สุภาพ นุ่มนวล ไม่กระด้าง

2) พัฒนาสมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิตใจ โดยเสริมสร้างคุณสมบัติที่ทำให้จิตใจมีความ เข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง แก่กล้าสามารถ ท ากิจหน้าที่ได้ผลดี เช่น ฉันทะ คือความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์

วิริยะอุตสาหะ จิตตะ คือ ความมีใจจดจ่อ หรือสิ่งที่ทำสัจจะ คือ ความตั้งใจจริงอธิษฐาน คือ ความตั้งใจเด็ดเดี่ยว ตบะ คือ พลังเพิกกิเลส สติ คือ ความระลึกรู้จักได้ สมาธิ คือ ภาวะจิตที่ตั้งมั่น แน่วแน่

3) พัฒนาความสุขและภาวะที่เกื้อหนุนสุขภาพของจิตใจ คุณสมบัตินี้ที่ควรเสริมสร้างขึ้นให้มียู่ประจำในจิตใจ เพื่อความมีสุขภาพจิตที่ดี พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้หลายอย่างโดยเฉพาะ เช่น ปราโมทย์ คือความร่าเริง สดชื่น ปิติ คือ ความอิ่มใจ ปัสสัทธิ คือ ความสงบเย็น สุข คือ ความคล่องใจสันติ คือ ความสงบ เกษม คือ ความปลอดโปร่ง สีสติภาพ คือ ความเย็นสบาย เสรีภาพ คือ ความมีอิสระ เป็นอิสระ ปรีโยทาดตา คือ ความผ่อนคลาย วมิรยาทิกัตตา คือ ความมีใจไร้พรมแดน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2549 : 3)

3. ปัญญา (ปัญญาสิกขา) หลักอภิปัญญาสิกขา เป็นการพัฒนาปัญญา ซึ่งมีความสำคัญสูงสุด เพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด คนเราจะมีพฤติกรรมอะไร อย่างไร และแค่ไหน ก็อยู่ที่ว่าจะมีปัญญาชี้แนะหรือบอกทางให้เท่าใด และปัญญาเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจให้ทางออกแก่จิตใจ เช่น เมื่อจิตใจอึดอัดมีปัญหาคิดตันอยู่ พอเกิดปัญญารู้ว่าจะทำอย่างไร จิตใจก็โล่งเป็นอิสระได้ การพัฒนาปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวาง แยกออกไปได้หลายด้าน และมีหลายชั้นหลายระดับ ได้แก่

1) ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพประสบความสำเร็จ ความรู้ความเข้าใจ ข้อมูลความรู้ รวมทั้งศิลปวิทยาการต่าง ๆ เข้าถึงเนื้อหาความหมายได้ถูกต้องชัดเจน การรับรู้เรียนรู้ อย่างถูกต้องตามเป็นจริง ตรงตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ หรือตามที่มันเป็น ความรู้จักจัดทำดำเนินการหรือบริหารจัดการกิจการต่าง ๆ ให้สำเร็จผลตามที่มุ่งหมาย ความรู้จักเชื่อมสัมพันธ์ประสบการณ์ ข้อมูล และองค์ความรู้ต่าง ๆ โยงเข้ามาประสานเป็นภาพองค์รวมที่ชัดเจน หรือโยงออกไปสู่ความหยั่งรู้ หยั่งเห็นใหม่ ๆ ได้

2) ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ความรู้เข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่อิงอาศัยสืบเนื่องส่งผลต่อกันตามเหตุปัจจัย มองเห็นภาวะและกระบวนการที่ชีวิต สังคม และโลกคือหมู่สัตว์ มีความเป็นมา และจะเป็นไปตามกระแสแห่งเจตจำนงและเหตุปัจจัยที่ตนประกอบสร้างสม จัดสรร และมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นทั้งหลาย เรียกกง่าย ๆ ว่าเป็นไปตามกรรม

3) ปัญญาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม ความรู้เข้าใจเข้าถึงเท่าทันความจริงของสังขาร คือ โลกและชีวิต ที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามกฎธรรมดาของธรรมชาติ จนสามารถวางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย ทำจิตใจให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้ โดยสมบูรณ์ และมีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2539 : 67)

สรุป

จากการนำเสนอบทความวิชาการเรื่องการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาสรุปได้ว่า มนุษย์มีองค์ประกอบที่สำคัญของชีวิต 2 ส่วน คือ รูป และนาม หรือกาย กับ จิต ทั้ง 2 องค์ประกอบนี้ รวมกันเรียกว่า ชั้น 5 ธรรมชาติของมนุษย์มีแตกต่างกันในด้านร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา แต่สิ่งที่มนุษย์มีเหมือนกันคือ มีองค์ประกอบพื้นฐาน 5 อย่างเหมือนกัน เรียกว่า ชั้น 5 ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ การทำงานของกายและจิตจะต้องมีความสัมพันธ์กันจึงจะเกิดความสมดุล เช่น กายป่วยจะส่งผลกระทบต่อกระบวนการทำงานของจิต หรือถ้าจิตป่วยก็จะส่งผลกระทบต่อระบบการทำงานของร่างกายไปด้วย และชีวิตมนุษย์นี้มีการดำเนินชีวิตไปอย่างมีระเบียบ และกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ดังนั้น การดำเนินชีวิตจึงควรกระทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์เพื่อความสงบสุขแก่ตน และสังคม นอกจากนี้มนุษย์ จะต้องได้รับการพัฒนาเพื่อความสมบูรณ์และบรรลุเป้าหมายที่แท้จริง หลักไตรสิกขาประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักพุทธปรัชญาที่ถูกนำมาใช้ในการฝึกฝนอบรมพัฒนามนุษย์ให้มีความเจริญก้าวหน้า มีความสุข ทำให้บรรลุถึงสิ่งที่ตั้งงาม และถือว่าเป็นกระบวนการพื้นฐานในการฝึกพฤติกรรมที่ดีของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้นไป เพราะศีล จะช่วยพัฒนาพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายกรรม 3 และวจีกรรม 4 สมาธิ เป็นการฝึกจิตให้อยู่กับปัจจุบันขณะไม่ให้เกิดอกุศลมนโกรรม 3 อย่างคือ การเห็นผิด การเพ่งโทษ พยาบาท ส่วนปัญญาจะช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพจนประสบความสำเร็จ และมีวิถีชีวิตที่ถูกต้องตั้งงาม จนบรรลุถึงความมีเสรีภาพที่แท้จริง คือพระนิพพาน

องค์ความรู้ใหม่

จากการนำเสนอบทความวิชาการเรื่องการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญา ทำให้ได้องค์ความรู้ว่า มนุษย์สามารถพัฒนาได้ตามศักยภาพของตนด้วยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ตามหลักพุทธปรัชญา มนุษย์ผู้บริบูรณ์ด้วยศีลจะมีความเรียบร้อยทางกาย และวาจา ศีลนี้จะนำไปสู่ เทวโลก มนุษย์ผู้ฝึกจิตจนเกิดเป็นสมาธิขั้นต่างๆ มีขณิกสมาธิ เป็นต้น จะมีความเรียบร้อยทางกาย วาจา และใจ สมาธินี้จะนำไปสู่พรหมโลก มนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ จะนำไปสู่กระบวนการพัฒนาปัญญา ด้วยมรรคมืดองค์ 8 และปัญญานี้ จะทำให้มนุษย์เป็นอภิมนุษย์ หรืออริยบุคคลสามารถเข้าถึงเป้าหมายสูงสุด คือ นิพพานได้

เอกสารอ้างอิง

- จิตติมา อัครดิพิพงศ์. (2556). การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. พระนครศรีอยุธยา: คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
- จิตติรัตน์ วลีษฐ์พลพงศ์. (2557). การวิเคราะห์หลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท. (สารนิพนธ์ ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ณัฐชญา จิตภักดี และคณะ. (2564). การพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธจริยศาสตร์. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณแก่น*, 8(2), 208-219.
- ณัฐพันธ์ เขจรนนท์. (2546). การจัดการทรัพยากรมนุษย์. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดยูเนชั่น.
- บุญมี แทนแก้ว. (2539). จริยศาสตร์. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). พุทธธรรม. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2549). พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม. บริษัท สหธรรมิกจำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2540). การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิกจำกัด.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2550). ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพฯ: เสี่ยงเชียง.
- พระครูพิมลปัญญาคุณุต (บุญทา อินต๊ะปัญญา). (2560). กระบวนการพัฒนาตนตามหลักพุทธจิตวิทยาเพื่อการตื่นรู้. (ดุษฎีนิพนธ์ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระวิทยา ญาณสาโร. (2554). การศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชนทร์ วิจารณ์โท (ไชยเจริญ). (2546). การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนา. (วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต). นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พิน ดอกบัว. (2543). ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ: โสภณการพิมพ์.
- วศิน อินทสระ. (2543). พุทธจริยศาสตร์. กรุงเทพฯ: ทองกวาง.
- วรารัตน์ เขียวโพรี. (2548). ทรัพยากรมนุษย์ในองค์การ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.

วิเชียร ขาบุตรบุญชริก. (2542). ความจริงของชีวิต. กรุงเทพฯ: คอมฟอร์ม.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสำนักนายกรัฐมนตรี. (2560). สรุปสาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560 - 2564.

อริยา คูหา. (2552). กาย จิต : ความสมบูรณ์แห่งชีวิต. *วารสารรุสมิแล*, 30(2), 47-49.

อริย์รัช เลิศอมรไชยกิจ. (2561). ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดอภิมนุษย์ของ ฟรีดริช นิทเช่. *วารสารพุทธมคัศ ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม*, 3(2), 11-17.

Neal, J. A. (1997). Spirituality in management education: and guide to resource. *Journal of Management Education*.